

ДЕРЖАВНА ПРИКОРДОННА СЛУЖБА УКРАЇНИ
Національна академія Державної прикордонної служби України
імені Богдана Хмельницького

Сніца Тетяна Євгенівна

УДК 378.147:37.025(043.3)

ФОРМУВАННЯ ПОЛКУЛЬТУРНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ
ОФІЦЕРІВ ДЕРЖАВНОЇ ПРИКОРДОННОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ

13.00.04 – теорія і методика професійної освіти

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Хмельницький – 2017

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано в Національній академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького, Державна прикордонна служба України.

Науковий керівник – доктор педагогічних наук, професор **Діденко Олександр Васильович**, Національна академія Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького, кафедра педагогіки та соціально-економічних дисциплін, завідувач кафедри.

Офіційні опоненти:

доктор педагогічних наук, доцент **Плачинда Тетяна Степанівна**, Львівська національна академія Національного авіаційного університету, кафедра професійної педагогіки та соціально-гуманітарних наук, завідувач кафедри;

кандидат педагогічних наук, доцент **Шупта Оксана Володимирівна**, Хмельницький національний університет, кафедра іноземних мов, доцент кафедри.

Захист відбудеться «15» червня 2017 р. о 10.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 70.705.03 Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького за адресою: вул. Шевченка, 46, м. Хмельницький, 29000.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького за адресою: вул. Шевченка, 46, м. Хмельницький, 29000.

Автореферат розіслано «12» травня 2017 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради
кандидат педагогічних наук,
доцент

I. M. Кустовська

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Державна прикордонна служба України (далі – ДПСУ) реформується та діє відповідно до завдань, окреслених Президентом та урядом України. Основні напрямки розвитку прикордонного відомства визначено у Стратегії розвитку ДПСУ, де акцентується увага на необхідності впровадження європейських стандартів у систему інтегрованого управління кордонами, створення умов для належного дотримання прав і свобод людини, розвитку транскордонного співробітництва, удосконалення та модернізації системи підготовки офіцерських кадрів з урахуванням сучасних викликів і загроз. Із значним розширенням масштабів міжнародної взаємодії вагомим значення набувають комунікабельність і толерантність прикордонника, вміння знаходити спільну мову з партнером по комунікації та оцінювати ситуацію з позиції іншої людини, запобігати виникненню конфліктних ситуацій та залагоджувати їх, повага до співрозмовника, прагнення до співробітництва, взаємодії та взаєморозуміння. В інших нормативно-правових актах, що регламентують вимоги до професійних якостей офіцерів ДПСУ, зазначається, що вони повинні володіти навичками професійного спілкування (у тому числі й іншомовного) з різними групами населення, знати національні традиції, особливості етнічної культури та поведінки громадян, які перетинають державний кордон України, тобто мати високий рівень полікультурної компетентності. Нагальна потреба її формування визначається також реаліями сучасного глобалізованого світу, розширенням контактів між країнами, організаціями та прикордонними відомствами.

Необхідність внесення коректив до стандартів підготовки офіцерів-прикордонників обумовлена й гібридною війною Російської Федерації проти України. Засади етнонаціональної політики України, яка донедавна вважалася ефективною з огляду на відсутність етнічних конфліктів, сьогодні потребують кардинального перегляду, як і зміст полікультурної освіти. У рішеннях Колегій ДПСУ, що відбулися останнім часом, наголошується на необхідності активізації формування ціннісного ставлення прикордонників до національної і європейської культур, толерантності, здатності до міжнаціонального спілкування, готовності нести службу в умовах розширення прикордонного та міжнародного співробітництва відповідно до європейських стандартів.

Результати аналізу наукових праць з питань формування полікультурної компетентності майбутніх фахівців свідчать, що науковці вивчали різні аспекти означеної проблеми. Зарубіжні наукові школи відомі дослідженнями у сфері полікультурної освіти та простору завдяки працям Г. Бейкер, Дж. Бенкса, Д. Голлніка, Ч. Кукатаса та ін. Вагомий внесок у розвиток і становлення полікультурної освіти зробили класики зарубіжної соціологічної науки М. Вебер, Г. Зіммель, Ш. Ейзенштадт. Дослідженнями концептуальних основ полікультурної освіти займалися І. Бахов, С. Гессен, О. Джуринський, П. Каптерев, К. Вудсон, Дж. Уільямс, Д. Хупс. Безпосередньо проблему формування полікультурної компетентності майбутніх фахівців порушували у своїх працях вітчизняні (Л. Воротняк, Л. Гончаренко, О. Гуренко, І. Зозуля, В. Кузьменко, Т. Плачинда, Г. Суткевич, Н. Якса) і зарубіжні (І. Васютенкова,

Т. Гур'янова, Т. Луговцова, О. Щеглова, Дж. Равен, А. Фантіні) науковці. Усе більшого значення, як свідчать результати аналізу сучасної філософської, педагогічної та психологічної літератури, набувають дослідження з питань міжнаціонального спілкування, формування і розвитку полікультурної компетентності (В. Асаєва, В. Манакін, Є. Сабаненко, Є. Степанов), проте проблема формування полікультурної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників залишається поза увагою наукової спільноти.

Посилюють актуальність теми результати аналізу професійної підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників (у відгуках на них з органів охорони кордону звертається увага на те, що у суперечливих ситуаціях міжкультурної взаємодії молодим офіцерам не завжди вистачає полікультурних знань та умінь, обізнаності з концептуальними ідеями полікультурної освіти), а також *суперечності*, що потребують розв'язання, зокрема між сучасними потребами суспільства у кваліфікованих офіцерах ДПСУ, які мають належний рівень полікультурної компетентності, і недостатнім рівнем забезпечення у вищих військових навчальних закладах (далі – ВВНЗ) відповідних для цього педагогічних умов; необхідністю цілеспрямованого формування полікультурної компетентності майбутніх офіцерів і невідповідністю усталених у ВВНЗ методик такої роботи; об'єктивною потребою вдосконалення процесу формування полікультурної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників у ВВНЗ та нерозробленістю методичних рекомендацій, які б забезпечували цей процес.

Таким чином, актуальність теми, її практичне значення та недостатня теоретична розробленість зумовили вибір теми дисертаційного дослідження «Формування полікультурної компетентності майбутніх офіцерів Державної прикордонної служби України».

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження проводилося відповідно до плану наукової і науково-технічної діяльності Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького (далі – НАДПСУ), Стратегії розвитку ДПСУ на період до 2020 року. Дослідження здійснено в межах науково-дослідної роботи «Особливості формування полікультурної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників» (шифр «210-0016 І»). Роль здобувача полягає у визначенні особливостей змісту, структури та обґрунтуванні педагогічних умов формування полікультурної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників у процесі професійної підготовки.

Тему дисертації затверджено вченою радою Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького (протокол № 11 від 03.06.2010 р.) та узгоджено в Міжвідомчій раді з координації наукових досліджень з педагогічних і психологічних наук в Україні (протокол № 8 від 30.11.2010 р.).

Мета дослідження – з урахуванням результатів аналізу теорії та практики професійної підготовки встановити, за яких педагогічних умов формування полікультурної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників буде ефективним.

Відповідно до мети визначено такі **задачі дослідження**:

1. З'ясувати стан проблеми в педагогічній теорії та практиці, уточнити сутність, особливості змісту і структуру полікультурної компетентності офіцерів ДПСУ.

2. Визначити критерії, показники й охарактеризувати рівні сформованості полікультурної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників.

3. Обґрунтувати педагогічні умови формування полікультурної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників та розробити методику впровадження цих умов у процес професійної підготовки.

4. Експериментально перевірити ефективність педагогічних умов формування полікультурної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників.

5. Розробити методичні рекомендації науково-педагогічному складу щодо формування полікультурної компетентності майбутніх офіцерів Державної прикордонної служби України.

Об'єктом дослідження є професійна підготовка майбутніх офіцерів-прикордонників.

Предмет дослідження – педагогічні умови формування полікультурної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників і методика впровадження цих умов у процес професійної підготовки.

Методи дослідження: *теоретичні* – ретроспективний аналіз, порівняння, узагальнення даних наукових джерел і нормативних документів (для визначення теоретичних основ вирішення проблеми дослідження, уточнення сутності і змісту основних понять дослідження); синтез, класифікація і систематизація (для визначення критеріїв, показників та характеристики рівнів сформованості полікультурної компетентності майбутніх офіцерів та обґрунтування педагогічних умов її формування); *емпіричні* – тестування, анкетування, інтерв'ювання, опитування, бесіди (для з'ясування стану сформованості полікультурної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників); вивчення міжнародних і вітчизняних нормативно-правових документів, наказів Адміністрації ДПСУ (для узагальнення досвіду підготовки офіцерів-прикордонників, розробки методичних рекомендацій науково-педагогічному складу); педагогічне спостереження за професійною діяльністю викладачів і навчальною діяльністю курсантів (для визначення педагогічних умов формування полікультурної компетентності); педагогічний експеримент (для перевірки ефективності педагогічних умов); *математичні* – статистична обробка даних, якісний та кількісний аналіз отриманих результатів дослідження, статистичний критерій рангової кореляції Спірмена, статистичний критерій Колмогорова-Смірнова та метод математичної статистики (критерій Пірсона), метод експертної оцінки (для встановлення кількісних залежностей між досліджуваними явищами та процесами й інтерпретації результатів упровадження обґрунтованих педагогічних умов).

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що:

уперше обґрунтовано педагогічні умови формування полікультурної компетентності майбутніх офіцерів Державної прикордонної служби України у

процесі професійної підготовки (реалізація в освітньому процесі ВВНЗ основних положень теорії полікультурної освіти; формування у курсантів ціннісного ставлення до культурного різноманіття та інтересу до міжкультурної взаємодії; використання в освітньому процесі ВВНЗ активних методів навчання та технологій полікультурної освіти; організація освітнього процесу у ВВНЗ на основі ціннісно-рефлексивної взаємодії з урахуванням положень компетентнісного та особистісного підходів);

удосконалено критерії сформованості полікультурної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників (когнітивний, діяльнісно-поведінковий, мотиваційно-рефлексивний та ціннісний) завдяки визначенню показників, які дозволяють охарактеризувати її рівні (низький, середній, достатній та високий);

структуру полікультурної компетентності (когнітивний, діяльнісно-поведінковий, мотиваційно-рефлексивний та ціннісний компоненти) шляхом визначення її змісту з урахуванням особливостей професійної діяльності майбутніх офіцерів-прикордонників;

набуло подальшого розвитку визначення поняття «полікультурна компетентність офіцера-прикордонника», яке потрактовано як особистісно-професійне утворення, що характеризується здатністю взаємодіяти у процесі міжкультурних контактів при виконанні професійних обов'язків з охорони державного кордону, сприймати і розуміти системи цінностей та світосприйняття представників інших країн і національностей, спілкуватися з громадянами, що перетинають державний кордон, на засадах толерантності й взаємоповаги.

Практичне значення одержаних результатів полягає в його достатній готовності до впровадження у систему професійної підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників. За результатами дослідження розроблено та впроваджено спецкурс з навчальної дисципліни «Культурологія», тренінг «Культура професійного спілкування», навчально-методичний посібник «Формування полікультурної компетентності при вивченні англійської мови», методичні рекомендації науково-педагогічному складу щодо формування полікультурної компетентності майбутніх офіцерів ДПСУ.

Основні результати дослідження впроваджено в освітній процес Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького (акт реалізації № 26/1/669 від 20.10.2016 р.), Академії Державної пенітенціарної служби (акт реалізації № 15/5 від 21.10.2016 р.), Кіровоградської льотної академії Національного авіаційного університету (акт реалізації № 4286 від 24.10.2016 р.), Харківського національного університету внутрішніх справ (акт впровадження № 26/540 від 15.11.2016 р.).

Апробація результатів дисертації. Основні теоретичні положення та результати дослідження викладено та обговорено на науково-практичних конференціях: *міжнародних* – «Роль военной науки в обеспечении безопасности государства» (Алматы, 2013 р.), «Вища освіта України у контексті інтеграції до європейського освітнього простору» (Київ, 2013 р.), «Сучасна наука XXI століття» (Київ, 2015 р.), «Areas of scientific thought» (Велика Британія, Шеффілд, 2015–2016 р.); *всукраїнських* – «Освітньо-наукове

забезпечення діяльності правоохоронних органів і військових формувань України» (Хмельницький, 2010 р., 2012–2016 р.), «Спільні дії військових формувань і правоохоронних органів держави: проблеми та перспективи» (Одеса, 2016 р.).

Публікації. Основні результати дослідження за темою дисертації опубліковано у 21 науковій публікації, із них 8 наукових статей – у фахових виданнях України та іноземних держав у галузі педагогіки, 11 публікацій – у матеріалах наукових конференцій.

Структура дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел, який налічує 211 найменувань, та 12 додатків на 62 сторінках. Повний обсяг дисертації становить 251 сторінку. Обсяг основного тексту складає 163 сторінки і містить 16 таблиць на 16 сторінках і 2 рисунки на 2 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **першому розділі** – «Теоретичні основи формування полікультурної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників» – подано результати теоретичного аналізу вітчизняного та зарубіжного досвіду формування полікультурної компетентності (далі – ПК) майбутніх фахівців, розкрито стан розробленості означеної проблеми у філософській, психологічній і педагогічній літературі; охарактеризовано основні підходи до вирішення проблеми дослідження, розкрито сутність, особливості змісту і структуру ПК майбутніх офіцерів-прикордонників.

Встановлено, що розвиток полікультурної освіти зумовлено не лише історичними та соціокультурними передумовами, але й традиціями вітчизняної і зарубіжної філософії, педагогіки та психології. Полікультурній освіті почали надавати великого значення у США з 70-х років ХХ-го століття, коли розширення етнічного і культурного складу цієї країни було головним чинником, який актуалізував необхідність вирішення проблеми взаємодії та взаєморозуміння між расами й етносами, співіснування представників різних націй, віросповідань і культур. Першими дослідниками проблем полікультурності були Дж. Уільямс, К. Вудсон, У. Дьюбой, Дж. Бенкс та Ч. Уеслі. Їх послідовник, автор концепції міжкультурної освіти Д. Хупс, основною метою такої освіти називає підготовку учнів до життя у глобальному та культурно плюралістичному світі.

Американські дослідники прагнули удосконалити навчальні програми, змістити акценти щодо приналежності людини до тієї чи іншої національності. Але, як свідчать результати аналізу наукових джерел, проблема полікультурності виявилася значно ширшою, тому наукові пошуки з її вирішення тривають і нині. Сьогодні помітна світова тенденція до розвитку суспільства на основі полікультурності та толерантного ставлення до культурного різнобарв'я. У цьому контексті формування ПК молодого покоління є одним із найважливіших завдань сучасної вищої школи.

Результати аналізу наукових праць з теми дослідження дозволяють зробити висновок про те, що проблему формування ПК представників різних

професій – фахівців авіаційної галузі, юристів, педагогів, політологів, філологів намагалися вирішити вітчизняні (Л. Воротняк, Л. Гончаренко, Т. Плачинда, Н. Якса) та зарубіжні (А. Бейсенбаєва, Дж. Равен, А. Фантіні, А. Томас) науковці. Учені підкреслюють, що результатом полікультурної освіти є ПК, а розвиток полікультурної освіти впливає на рівень сформованості ПК майбутніх фахівців. Полікультурна компетентність – це компонент професійної готовності майбутнього фахівця до професійної діяльності (Є. Степанов); інтегроване професійно-особистісне утворення, результативний компонент професійної підготовки (Л. Чередниченко); цілісне, інтегроване, багаторівневе, особистісне утворення, результат професійної підготовки людини (І. Соколова).

На основі узагальнення сучасних підходів до трактування цього компонента професійної готовності визначено, що *полікультурна компетентність офіцера-прикордонника* є особистісно-професійним утворенням, яке характеризується здатністю взаємодіяти у процесі міжкультурних контактів при виконанні професійних обов'язків з охорони державного кордону, сприймати і розуміти системи цінностей та світосприйняття представників інших країн і національностей, спілкуватися з громадянами, що перетинають державний кордон (далі – ДК), на засадах толерантності й взаємоповаги. Ця компетентність формується шляхом засвоєння змісту культури України та культур інших країн. Вона необхідна при виконанні професійних обов'язків з охорони ДК у ситуаціях культурних перетинань і сприяє всебічному розвитку особистості офіцера завдяки впливу міжкультурних контактів з представниками інших соціумів та етносів.

Зміст ПК офіцера-прикордонника охоплює знання культурного різнобарв'я світу та усвідомлення себе його частиною; знання та прийняття зумовлених культурними розбіжностями особливостей учасників інтеракції; уміння вибудовувати та прогнозувати професійні відносини, модель поведінки комунікантів у ситуаціях культурних перетинань.

Урахування сутності та змісту ПК офіцера-прикордонника дозволило визначити її структурний склад як єдність чотирьох компонентів – *когнітивного* (знання про феномен культури, особливості міжкультурної комунікації, способи вирішення та попередження конфліктів; прийомів регулювання емоційного стану та поведінкових реакцій), *діяльсько-поведінкового* (уміння використовувати знання в умовах полікультурного середовища; здатність орієнтуватися у різних сферах соціального та професійного життя й самостійно приймати рішення у ситуації вибору; уміння правильно прогнозувати та контролювати можливі наслідки таких рішень), *мотиваційно-рефлексивного* (потреба у пошуку нових знань, нових форм спілкування та способів вирішення проблемних ситуацій; потреба у саморозвитку та самовдосконаленні; інтерес до професійної діяльності в умовах ситуацій культурних перетинань) та *ціннісного* (ставлення до майбутньої професії як до особистісної і соціальної цінності; ставлення до духовних цінностей, правил професійної етики, військової честі та гідності; здатність до порозуміння з партнерами по комунікації; здатність до емпатії, толерантність, небайдужість, зорієнтованість на добро).

Таким чином, визначення сутності, особливостей змісту і структури ПК дозволили розглядати її як важливу складову готовності майбутнього офіцера-прикордонника до професійної діяльності в умовах міжкультурної взаємодії.

У **другому розділі** – «Обґрунтування педагогічних умов формування полікультурної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників» – визначено критерії, показники та рівні сформованості ПК офіцерів ДПСУ, подано результати констатувального етапу експерименту, а також обґрунтовано педагогічні умови формування ПК майбутніх офіцерів-прикордонників у процесі професійної підготовки.

З урахуванням наукових напрацювань учених (І. Блощинський, О. Дерев'яно, А. Краснощок, Т. Лупиніс, І. Омелянчук, Л. Чумак та ін.) й структури ПК визначено критерії (відповідно до кожного з компонентів), показники та подано характеристику рівнів її сформованості. Визначено, що *когнітивному критерію* ПК відповідають такі показники, як знання про феномен культури та її типи; знання про особливості міжкультурної комунікації з особами, що перетинають ДК у пунктах пропуску; знання про способи вирішення та попередження конфліктів у пунктах пропуску на ДК; знання прийомів регулювання емоційного стану та поведінкових реакцій у ситуаціях культурних перетинань. *Діяльнісно-поведінковий критерій* характеризують уміння використовувати отримані теоретичні знання в умовах полікультурного середовища; здатність орієнтуватися у різних сферах соціального та професійного життя при спілкуванні з представниками різних національностей, культур, віросповідань у пунктах пропуску на ДК; уміння підтримувати розмову на належному рівні з урахуванням мовних особливостей учасників міжкультурної взаємодії; здатність самостійно приймати рішення у ситуації вибору та уміння правильно спрогнозувати та контролювати можливі наслідки таких рішень. Показниками *мотиваційно-рефлексивного критерію* є потреба у пошуку нових знань, нових форм спілкування, нових способів вирішення конфліктів та суперечок у ситуаціях міжкультурної взаємодії; потреба у саморозвитку та самовдосконаленні з питань полікультурної освіти та ПК; позитивна налаштованість на можливість комунікації у полікультурних умовах та бажання вивчати іноземні мови для якісного спілкування з іноземцями; інтерес до професійної діяльності в умовах культурних перетинань. *Ціннісний критерій* розкривають ставлення до майбутньої професії як до особистісної і соціальної цінності, позитивна установка на службу в ДПСУ та міжкультурну взаємодію у пунктах пропуску на ДК; ставлення до духовних цінностей, правил професійної етики, військової честі та гідності; ставлення та здатність до порозуміння з партнерами по комунікації – представниками інших культур, вірувань, соціальних прошарків; потреба у спілкуванні, самовираженні, самовдосконаленні; здатність до емпатії, толерантності, небайдужості, зорієнтованості на добро.

Визначення критеріїв та показників дозволило визначити й охарактеризувати чотири рівні сформованості ПК майбутніх офіцерів-прикордонників – високий, достатній, середній та низький. *Високий рівень сформованості* характеризується великим обсягом знань про полікультурну

природу світу, умінням творчо їх використовувати у професійній діяльності, вільним володінням однією чи двома іноземними мовами, умінням самостійно знаходити інформацію та аналізувати її, вирішувати стандартні й нестандартні професійні ситуації, приймати самостійні рішення та нести за них відповідальність, неупереджено ставитися до співрозмовника. *Достатній рівень* передбачає розуміння основоположних теорій і фактів, знання однієї іноземної мови на рівні користувача, практичне застосування вивченого матеріалу за зразком, уміння вирішувати стандарті професійні ситуації та приймати рішення, розуміння партнера по комунікації. Базові знання про полікультурну природу світу, початкові знання іноземної мови, труднощі щодо прийняття самостійних рішень у професійних ситуаціях міжкультурної взаємодії, уміння застосовувати знання лише за зразком свідчать про *середній рівень сформованості* ПК, а безсистемність та невеликий обсяг теоретичних знань, відсутність потреби їх поповнювати, невміння самостійно приймати рішення, незнання іноземних мов, відсутність потреби у саморозвитку та самовдосконаленні, невміння з розумінням ставитися до партнера по комунікації – *про низький*.

Визначення діагностичного апарату дозволило у травні-червні 2014 р. провести констатувальний етап експерименту, у якому взяли участь 392 випускники НАДПСУ. На цьому етапі було передбачено вивчити стан сформованості ПК курсантів випускного курсу; провести анкетування майбутніх офіцерів з метою виявлення їхнього розуміння поняття «полікультурна компетентність», ставлення до цієї компетентності; апробувати критерії сформованості ПК майбутніх офіцерів-прикордонників. Для цього було розроблено матеріали анкетних опитувань, використано методи тестування, моделювання, а також комплексні завдання, що дозволило визначити рівень сформованості ПК у курсантів.

Результати аналізу відповідей випускників дозволили зробити висновок про те, що вони мають лише загальне уявлення про цю компетентність та пов'язують її з такими якостями, як вихованість і толерантність. Близько 65 % випускників вважають дисципліни гуманітарного циклу потенційно важливими для формування ПК, найбільшого значення надаючи «Культурології» та «Етиці та естетиці». Учасники опитування не змогли однозначно визначити найважливіші полікультурні уміння та навички, не завжди могли виокремити основні шляхи та напрямки роботи щодо підвищення ПК. Загалом, результати опитування курсантів засвідчили недостатній рівень усвідомлення та розуміння важливості ПК: 77,48 % опитаних основним проявом професійної діяльності вважають перевірку документів на державному кордоні, огляд транспортних засобів тощо; 40,31 % курсантів вважають рівнозначними поняття «полікультурна компетентність» та «вихованість»; серед курсантів, які орієнтуються на кінцевий результат (вони є одними з найбільш надійних), – таких лише 25,76 %. Також лише 26 % опитаних вважають необхідним і можливим займатися самостійною роботою з формування ПК.

Результати констатувального експерименту, отримані за допомогою педагогічного спостереження, анкетування, опитування, бесід з курсантами та

викладачами, підтвердили, що високий рівень сформованості за когнітивним критерієм мають лише 17,65 % учасників експерименту, за діяльнісно-поведінковим – 15,43 %, за мотиваційно-рефлексивним та ціннісним критеріями – 16,91 % та 15,43 % респондентів відповідно.

Отже, дані, отримані під час констатувального етапу педагогічного експерименту, засвідчили необхідність пошуку та обґрунтування педагогічних умов формування ПК майбутніх офіцерів-прикордонників. Для того, щоб визначити ці педагогічні умови, було враховано положення нормативно-правових документів, у яких викладено вимоги до професійних якостей офіцерів ДПСУ, а також результати аналізу наукових праць І. Зозулі, П. Степанова, Ю. Карягіної, К. Абрамова, С. Цимбрило та ін. У результаті аналітико-пошукової роботи було сформульовано *гіпотезу дослідження*, відповідно до якої формування ПК майбутніх офіцерів-прикордонників буде результативним, якщо забезпечити реалізацію в освітньому процесі ВВНЗ основних положень теорії полікультурної освіти; формувати у курсантів ціннісне ставлення до культурного різноманіття та інтерес до міжкультурної взаємодії; використовувати активні методи навчання та технології полікультурної освіти; організовувати освітній процес на основі ціннісно-рефлексивної взаємодії з урахуванням положень компетентнісного та особистісного підходів.

У **третьому розділі** – «Експериментальна перевірка педагогічних умов формування полікультурної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників у процесі фахової підготовки» – подано зміст і методику дослідного експерименту, здійснено аналіз результатів формувального етапу, висвітлено методичні рекомендації науково-педагогічному складу щодо формування ПК майбутніх офіцерів-прикордонників ДПСУ.

Загалом у дослідженні взяло участь 1325 осіб (курсанти усіх курсів, викладачі, офіцери). Формувальний етап експерименту було реалізовано з вересня 2014 р. по червень 2016 р. На його початку було проведено вхідний контроль для визначення стану сформованості ПК у майбутніх офіцерів-прикордонників відповідно до розроблених критеріїв і показників. Цей етап експерименту передбачав участь 280-ти курсантів 2-го курсу факультетів правоохоронної діяльності, охорони та захисту ДК, іноземних мов і гуманітарних дисциплін, а також інженерно-технічного факультету. З курсантів цих факультетів було сформовано експериментальну групу (далі – ЕГ) у складі 144 курсантів та контрольну групу (далі – КГ) у складі 136 курсантів.

Формувальний етап педагогічного експерименту передбачав упровадження педагогічних умов формування ПК майбутніх офіцерів-прикордонників в освітній процес ЕГ. Зокрема, перший напрям роботи передбачав *реалізацію в освітньому процесі ВВНЗ основних положень теорії полікультурної освіти*. Для цього було здійснено інтеграцію змісту навчальних дисциплін «Практичний курс основної іноземної мови», «Культурологія», «Лінгвокраїнознавство», «Етика та естетика», «Філософія» для розширення інформованості курсантів про різноманіття культур, усвідомлення ними ключових концепцій, теорій, принципів полікультурності. Зокрема, для

підвищення пізнавального інтересу до полікультурної освіти на заняттях із «Культурології» та «Лінгвокраїнознавства» курсанти готували презентації про Україну та країну, яку вони мріють відвідати. Презентаційний матеріал містив інформацію про етнічний склад населення, відомих людей, особливості національного одягу та кухні, кліматичні умови, рослинний та тваринний світ. Для виконання таких завдань курсанти ефективно використовували метод проектів та мозкового штурму, географічні карти та підготовлені власноруч слайди. Вивчення теми «Книги у нашому житті» з дисципліни «Основна іноземна мова. Практичний курс» сприяло ознайомленню курсантів зі зразками художньої творчості письменників різного етнічного походження. Літературні твори, біографії класиків літературного жанру та сучасних авторів стали своєрідним «вікном» у культуру та життя інших націй. Використання міждисциплінарних зв'язків дозволило реалізувати елементи білінгвальної освіти як складової полікультурної освіти. З цією метою в ЕГ при вивченні дисципліни «Культурологія» навчальний матеріал теми «Культурний простір та культурні зв'язки» викладався іноземною мовою.

Другим напрямом дослідно-експериментальної роботи стало *формування у курсантів ціннісного ставлення до культурного різноманіття та інтересу до міжкультурної взаємодії*. Для цього було розроблено спеціальний курс з навчальної дисципліни «Культурологія» для курсантів 3-го курсу, а також тренінг «Культура професійного спілкування». Основними завданнями спецкурсу було підвищення рівня відповідних теоретичних знань з проблем полікультурності, удосконалення дослідницьких умінь, розширення професійного світогляду, формування готовності до професійної діяльності в полікультурному середовищі. Ключовими об'єктами змісту на заняттях зі спецкурсу були актуальні проблеми культурології, цивілізаційні явища та процеси, історичні факти, нові культурологічні розвідки, культурологічні теорії та наукові ідеї. Метою тренінгу «Культура професійного спілкування» було підвищення рівня толерантності; профілактика агресивної поведінки у спілкуванні; розвиток комунікативних, творчих та організаційних здібностей; допомога у пізнанні своїх можливостей, зняття соціальних бар'єрів; розвиток умінь самоідентифікації і використання емоційного зв'язку для оцінки власних почуттів і поведінки; формування навичок виходу зі складних і конфліктних ситуацій. Тренінг забезпечував активну взаємодію між викладачами та курсантами, між самими курсантами та підвищував їхній творчий потенціал.

Третій напрямок формування ПК майбутніх офіцерів-прикордонників передбачав *використання в освітньому процесі ВВНЗ активних методів навчання та технологій полікультурної освіти*. Впровадження цієї педагогічної умови спонукало курсантів до активної розумової та практичної діяльності, спрямовувало їх на самостійне опанування знань та умінь. Для цього на заняттях було впроваджено різні активні методи, такі як дидактична гра, метаплан, проблемна ситуація, метод інсценізації, рольова гра, кейс-метод, мозковий штурм, метод проектів. Під час вивчення дисципліни «Культурологія» було організовано та проведено дидактичну гру «Обери свою позицію», під час якої курсанти висловлювали свої думки щодо політики

мультикультуралізму в європейському суспільстві, вчилися доводити та відстоювати свою позицію. Для проведення гри було використано інформаційний матеріал з позитивними та негативними прикладами щодо політики мультикультуралізму у Європі (зокрема у Німеччині). Алгоритм гри передбачав моделювання ситуацій, підготовку презентації версій кримінальних злочинів, скоєних іноземцями у Німеччині, обрання провідних версій, підведення підсумків. Також із курсантами було проведено рольові ігри «Інцидент на пункті пропуску «Рава-Руська», «Зустріч іноземної делегації» та застосовано кейс-метод «Соціально-культурні конфлікти».

Упровадження цієї педагогічної умови передбачало використання різновидів дискусії з елементами «мозкового штурму», аналізу проблемних ситуацій та ділової гри – метаплан. Під час занять курсанти аналізували поняття «культура сучасного суспільства» та створювали метаплан у вигляді розгалуженого дерева. Візуалізація мисленнєвих процесів дала можливість курсантам виокремити першочергове та другорядне у дослідженні, підвищити рівень пізнання та розширити власний світогляд з проблем полікультурності.

Важливе значення для *організації освітнього процесу у ВВНЗ на основі ціннісно-рефлексивної взаємодії з урахуванням положень компетентнісного та особистісного підходів* – мала побудова рефлексивного освітнього простору на основі інтерактивних методів, а також забезпечення постійного моніторингу за змінами рівня рефлексії та вирівнювання ціннісної системи у курсантів. Використання методики «Піраміда професійного росту» М. Варбан допомогло ознайомити курсантів з різноманітними професіями, спеціальностями, здійснити діагностування їхньої особистісної та професійно-перспективної рефлексії через концептуалізацію шляхів і способів професійного зростання. У свою чергу методика «Діагностика рівня розвитку рефлексії» О. Карпова було використано з метою виявлення у курсантів схильності до аналізу своєї діяльності та вчинків інших людей, уміння визначати причини та наслідки своїх дій як у минулому, так і у теперішньому й майбутньому. Комплексне застосування цих методик сприяло організації ціннісно-рефлексивної взаємодії у курсантів та допомогло сформувати у них потребу до професійного самовдосконалення.

Для з'ясування ефективності обґрунтованих педагогічних умов формування ПК майбутніх офіцерів відповідно до плану дослідження було проведено два діагностичних зрізи – на початку формувального експерименту (2014 р.) та після його завершення (2016 р.). Для цього з учасниками ЕГ і КГ було проведено комплекс заходів для встановлення кількісних параметрів за критеріями сформованості ПК. Результати подано у таблиці 1.

Визначення змін щодо сформованості ПК курсантів в ЕГ і КГ здійснювалося за допомогою комплексу методів, зокрема таких як спостереження, бесіди, опитування (усне та письмове), тестування, анкетування та експертна оцінка. Результати аналізу отриманих даних засвідчили, що в курсантів ЕГ відбулися зміни щодо сформованості ПК за всіма критеріями. Узагальнені результати подано в таблиці 2.

Таблиця 1 – Результати сформованості полікультурної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників експериментальної та контрольної груп за критеріями на початку формувального етапу експерименту, n = 280

Критерії	Рівні							
	Низький		Середній		Достатній		Високий	
	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ
Когнітивний	32 (22,22 %)	30 (22,06 %)	65 (45,14 %)	62 (45,58 %)	21 (14,58 %)	20 (14,71 %)	26 (18,06 %)	24 (17,65 %)
Діяльнісно-поведінковий	31 (21,53 %)	30 (22,06 %)	66 (45,83 %)	65 (47,80 %)	22 (15,28 %)	20 (14,71 %)	25 (17,36 %)	21 (15,43 %)
Мотиваційно-рефлексивний	32 (22,22 %)	32 (23,53 %)	65 (45,14 %)	60 (44,12 %)	21 (14,58 %)	21 (15,44 %)	26 (18,06 %)	23 (16,91 %)
Ціннісний	31 (21,53 %)	30 (22,06 %)	56 (38,89 %)	55 (40,45 %)	32 (22,22 %)	30 (22,06 %)	25 (17,36 %)	21 (15,43 %)
Комплексний критерій	32 (22,22 %)	30 (22,06 %)	63 (43,75 %)	61 (44,85 %)	24 (16,66 %)	23 (16,91 %)	25 (17,37 %)	22 (16,18 %)

Таблиця 2 – Результати сформованості полікультурної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників експериментальної та контрольної груп за критеріями наприкінці формувального етапу експерименту, n = 280

Критерії	Рівні							
	Низький		Середній		Достатній		Високий	
	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ
Когнітивний	10 (6,94 %)	22 (16,18 %)	45 (31,25 %)	59 (43,38 %)	50 (34,72 %)	25 (18,38 %)	39 (27,09 %)	30 (22,06 %)
Діяльнісно-поведінковий	16 (11,11 %)	20 (14,71 %)	40 (27,78 %)	60 (44,12 %)	49 (34,03 %)	31 (22,79 %)	39 (27,08 %)	25 (18,38 %)
Мотиваційно-рефлексивний	13 (9,03 %)	22 (16,18 %)	42 (29,17 %)	61 (44,85 %)	52 (36,11 %)	24 (17,64 %)	37 (25,69 %)	29 (21,33 %)
Ціннісний	15 (10,42 %)	19 (13,97 %)	35 (24,31 %)	51 (37,50 %)	49 (34,02 %)	42 (30,88 %)	45 (31,25 %)	24 (17,65 %)
Комплексний критерій	13 (9,02 %)	21 (15,44 %)	41 (28,48 %)	57 (41,92 %)	50 (34,72 %)	31 (22,79 %)	40 (27,78 %)	27 (19,85 %)

Отримані результати наочно підтверджують, що в ЕГ, на відміну від КГ, суттєво зросла кількість курсантів з високим рівнем сформованості ПК: за когнітивним критерієм – з 26 до 39 (у КГ – з 24 до 30), за діяльнісно-поведінковим – з 25 до 39 (у КГ – з 21 до 25), за мотиваційно-рефлексивним – з 26 до 37 (у КГ – з 23 до 29) та за ціннісним – з 25 до 45 (у КГ – з 21 до 24). Водночас спостерігається значне зменшення кількості курсантів з низьким рівнем сформованості ПК: за когнітивним критерієм – з 32 до 10 (у КГ – з 30 до 22), за діяльнісно-поведінковим – з 31 до 16 (у КГ – з 30 до 20), за мотиваційно-рефлексивним – з 32 до 13 (у КГ – з 32 до 22), та за ціннісним – з 31 до 15 (у КГ – з 30 до 19).

Для перевірки кількісних змін щодо сформованості ПК майбутніх офіцерів-прикордонників наприкінці формувального експерименту було застосовано критерій Колмогорова-Смірнова, який підтвердив правильність гіпотези дослідження. Динаміка якісних і кількісних змін у рівнях ПК учасників ЕГ дає підстави стверджувати, що впровадження в освітньому процесі

зазначених педагогічних умов сприяє ефективному формуванню у майбутніх офіцерів-прикордонників зазначеної компетентності.

За результатами дослідження розроблено методичні рекомендації науково-педагогічному складу щодо формування полікультурної компетентності майбутніх офіцерів Державної прикордонної служби України.

ВИСНОВКИ

У дисертаційному дослідженні подано теоретико-методичне обґрунтування та результати експериментальної перевірки педагогічних умов формування полікультурної компетентності майбутніх офіцерів Державної прикордонної служби України у процесі професійної підготовки.

1. Полікультурна освіта базується на основних ідеях та цінностях демократичного суспільства, таких як права людини, рівність, соціальна справедливість, плюралізм, культурне розмаїття, відкритість та партнерство. Результатом полікультурної освіти є полікультурна компетентність.

Полікультурна компетентність офіцера-прикордонника – це особистісно-професійне утворення, яке характеризується здатністю взаємодіяти у процесі міжкультурних контактів при виконанні професійних обов'язків з охорони державного кордону, сприймати і розуміти системи цінностей та світосприйняття представників інших країн і національностей, спілкуватися з громадянами, що перетинають державний кордон, на засадах толерантності й взаємоповаги.

Структурними складовими полікультурної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників є когнітивний, діяльнісно-поведінковий, мотиваційно-рефлексивний та ціннісний компоненти. Змістом полікультурної компетентності є знання культурного різнобарв'я світу та усвідомлення себе його частиною; знання та прийняття зумовлених культурними розбіжностями особливостей учасників інтеракції; уміння вибудовувати та прогнозувати професійні відносини, модель поведінки комунікантів у ситуаціях культурних перетинань.

2. Трактування полікультурної компетентності як чотирикомпонентної структури дозволило визначити критерії, а також відповідні їм показники. Когнітивний критерій характеризують знання про феномен культури та її типи; знання про особливості міжкультурної комунікації з особами, що перетинають державний кордон у пунктах пропуску; знання про способи вирішення та попередження конфліктів у пунктах пропуску на державному кордоні; знання прийомів регулювання емоційного стану та поведінкових реакцій у ситуаціях культурних перетинань. Показниками діяльнісно-поведінкового критерію є уміння використовувати отримані теоретичні знання в умовах полікультурного середовища; здатність орієнтуватися у різних сферах соціального та професійного життя при спілкуванні з представниками різних національностей, культур, віросповідань у пунктах пропуску на державному кордоні; уміння підтримувати розмову на належному рівні з урахуванням мовних особливостей учасників міжкультурної взаємодії; здатність самостійно приймати рішення у ситуації вибору та уміння правильно спрогнозувати та контролювати можливі

наслідки таких рішень. Мотиваційно-рефлексивний критерій складають потреба у пошуку нових знань, нових форм спілкування, нових способів вирішення конфліктів та суперечок у ситуаціях міжкультурної взаємодії; потреба у саморозвитку та самовдосконаленні з питань полікультурної освіти та полікультурної компетентності; позитивна налаштованість на можливість комунікації у полікультурних умовах та бажання вивчати іноземні мови для якісного спілкування з іноземцями; інтерес до професійної діяльності в умовах культурних перетинань. Показниками ціннісного критерію є ставлення до майбутньої професії як до особистісної і соціальної цінності, позитивна установка на службу в ДПСУ та міжкультурну взаємодію у пунктах пропуску на державному кордоні; ставлення до духовних цінностей, правил професійної етики, військової честі та гідності; ставлення та здатність до порозуміння з партнерами по комунікації – представниками інших культур, вірувань, соціальних прошарків; потреба у спілкуванні, самовираженні, самовдосконаленні; здатність до емпатії, толерантність, небайдужість, зорієнтованість на добро. Ці критерії та показники дозволяють визначити рівень сформованості полікультурної компетентності.

Для *низького рівня* характерними є безсистемність та невеликий обсяг теоретичних знань, відсутність потреби їх поповнювати, невміння самостійно приймати рішення, незнання іноземних мов, відсутність потреби у саморозвитку та самовдосконаленні, невміння з розумінням ставитися до партнера по комунікації. Курсанти із *середнім рівнем сформованості* полікультурної компетентності мають базові знання про полікультурну природу світу, початкові знання іноземної мови, труднощі щодо прийняття самостійних рішень у професійних ситуаціях міжкультурної взаємодії, уміють застосовувати знання лише за зразком. Характерними ознаками *достатнього рівня* є розуміння основоположних теорій і фактів, знання однієї іноземної мови на рівні користувача, практичне застосування вивченого матеріалу за зразком, уміння вирішувати стандартні професійні ситуації та приймати рішення, розуміння партнера по комунікації. Курсанти з *високим рівнем сформованості* мають великий обсяг знань про полікультурну природу світу, уміють творчо їх використовувати у професійній діяльності, вільно володіють однією чи двома іноземними мовами, уміють самостійно знаходити інформацію та аналізувати її, вирішувати стандартні й нестандартні професійні ситуації, приймати самостійні рішення та нести за них відповідальність, неупереджено ставитися до співрозмовника.

Використання діагностичного апарату та чотирирівневої шкали дозволило провести констатувальний етап експерименту, а також здійснити аналіз ефективності педагогічних умов після проведення формувального етапу.

3. Формування полікультурної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників буде відбуватися більш ефективно за умов реалізації в освітньому процесі ВВНЗ основних положень теорії полікультурної освіти (шляхом інтеграції змісту навчальних дисциплін «Практичний курс основної іноземної мови», «Культурологія», «Лінгвокраїнознавство», «Етика та естетика», «Філософія»); формування у курсантів ціннісного ставлення до

культурного різноманіття та інтересу до міжкультурної взаємодії (розробка та впровадження спецкурсу з дисципліни «Культурологія» та тренінгу «Культура професійного спілкування»); використання в освітньому процесі ВВНЗ активних методів навчання та технологій полікультурної освіти (дидактичної гри, метаплану, проблемної ситуації, методу інсценізації, рольової гри, кейс-методу, мозкового штурму, методу проєктів); організації освітнього процесу ВВНЗ на основі ціннісно-рефлексивної взаємодії з урахуванням положень компетентнісного та особистісного підходів (з використанням методик «Піраміда професійного росту», «Діагностика рівня розвитку рефлексії» та моніторингу за змінами рівня рефлексії та вирівнювання ціннісної системи у курсантів).

4. Результати формувального етапу експерименту підтверджують висунуту в дослідженні гіпотезу про можливість ефективного формування полікультурної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників шляхом впровадження у професійну підготовку ВВНЗ обґрунтованих педагогічних умов. В експериментальній групі, на відміну від контрольної, суттєво зросла кількість курсантів із високим рівнем сформованості (за когнітивним критерієм – з 26 до 39, в КГ – з 24 до 30; за діяльнісно-поведінковим – з 25 до 39, у КГ – з 21 до 25; за мотиваційно-рефлексивним – з 26 до 37, у КГ – з 23 до 29; за ціннісним – з 25 до 45, у КГ – з 21 до 24). Водночас значно в ЕГ зменшилась кількість курсантів з низьким рівнем сформованості полікультурної компетентності: за когнітивним критерієм – з 32 до 10 (в КГ – з 30 до 22), за діяльнісно-поведінковим – з 31 до 16 (в КГ – з 30 до 20), за мотиваційно-рефлексивним – з 32 до 13 (в КГ – з 32 до 22) та за ціннісним – з 31 до 15 (в КГ – з 30 до 19). Достовірність отриманих висновків перевірено за допомогою методів математичної статистики.

5. Розроблені методичні рекомендації науково-педагогічному складу щодо формування полікультурної компетентності у майбутніх офіцерів Державної прикордонної служби України передбачають ознайомлення курсантів з суттю діяльності Ради Європи, Європейського Союзу, змістом міжнародних документів щодо регулювання відносин між народами та заходів щодо вирішення можливих міжетнічних конфліктів; проведення інтерактивних лекцій та бесід-обговорень з метою розвитку пізнавальної активності, уміння вибудовувати логіку висловлювань, аргументації, робити висновки; використання на заняттях автентичних матеріалів, діалогічного та монологічного мовлення, рольових ігор з метою розвитку комунікативних здібностей курсантів; виховання патріотизму та національної свідомості як головних елементів освітнього процесу.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми дослідження. Перспективними напрямками подальших розвідок є з'ясування особливостей розвитку полікультурної компетентності офіцерів ДПСУ під час проходження служби; дослідження чинників, що впливають на полікультурну освіту; вивчення досвіду формування полікультурної компетентності персоналу органів охорони кордонів зарубіжних країн.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковано основні наукові результати

1. **Сніца, Т. Є.** Структурні компоненти полікультурної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників / Сніца Т. Є. // Педагогічна освіта: теорія і практика : зб. наук. праць / голов. ред. Каньоса П. С. – Кам'янець-Подільський : КПНУ, 2013. – Вип. 15. – С. 100–105.

2. **Сніца, Т. Є.** Вітчизняний та зарубіжний досвід формування полікультурної компетентності майбутніх фахівців / Сніца Т. Є. // Науковий огляд : журнал / голов. ред. Башнянин Г. І. – 2015. – № 4 (14). – С. 148–158.

3. **Сніца, Т. Є.** Особливості змісту та сутності полікультурної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників / Т. Є. Сніца // Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми : зб. наук. пр. / ред. колегія : Н. Г. Ничкало, В. Ю. Биков [та ін.]. – Київ-Вінниця : Планер, 2015. – Вип. 43. – С. 448–452.

4. **Сніца, Т. Є.** Модель формування полікультурної компетентності майбутнього офіцера-прикордонника / Сніца Т. Є. // Науковий огляд : журнал / голов. ред. Башнянин Г. І. – 2016. – № 3 (24). – С. 120–127.

5. **Сніца, Т. Є.** Аналіз стану сформованості полікультурної компетентності у майбутніх офіцерів-прикордонників / Тетяна Сніца // Молодь і ринок : щомісячний наук.-пед. журнал / шеф-редактор Надія Скотна. – 2016. – № 8 (139). – С. 107–110.

6. **Snitsa, T.** Criteria, indicators and levels of polycultural competence formation / Snitsa Tetiana // *Středoevropský věstník pro vědu a výzkum : Central European journal for science and research / editor Jana Spalova.* – 2016. – № 17 (30). – P. 68–74.

7. **Сніца, Т. Є.** Особливості дослідження формування полікультурної компетентності у майбутніх офіцерів-прикордонників [Електронний ресурс] / Тетяна Євгенівна Сніца // Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія : Педагогіка : електрон. наук. фах. вид. / голов. ред. Діденко О. В. – 2016. – Вип. 4. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadped_2016_4_12.

8. **Сніца, Т. Є.** Методичні рекомендації викладачам щодо формування полікультурної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників / Сніца Т. Є. // Вісник Дніпропетровського університету ім. Альфреда Нобеля. Серія : Педагогіка і психологія : наук. журн. / голов. ред. Холод Б. І. – Дніпро : Дніпропетровський ун-т ім. А. Нобеля. – 2016. – № 2 (12). – С. 295–307.

Опубліковані праці апробаційного характеру

9. **Сніца, Т. Є.** До проблеми формування полікультурної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників / Т. Є. Сніца // Освітньо-наукове забезпечення діяльності правоохоронних органів і військових формувань України : тези III Всеукр. наук.-практ. конф. [Серія : психолого-педагогічні й філологічні науки], (Хмельницький, 19 лист. 2010 р.) / Нац. акад. Держ. прикордон. служби України ім. Б. Хмельницького. – Хмельницький : Вид-во НАДПСУ, 2010. – С. 190.

10. **Сніца, Т. Є.** Іноземна мова як засіб формування світогляду та відомчих стандартів культури прикордонника / Т. Є. Сніца // Освітньо-наукове забезпечення діяльності правоохоронних органів і військових формувань України : тези V Всеукр. наук.-практ. конф. [Серія : психолого-педагогічні й філологічні науки], (Хмельницький, 7 груд. 2012 р.) / Нац. акад. Держ. прикордон. служби України ім. Б. Хмельницького. – Хмельницький : Вид-во НАДПСУ, 2012. – С. 177–178.

11. **Сніца, Т. Є.** К вопросу о поликультурном воспитании курсантов ГПС Украины / Т. Є. Сніца // Роль военной науки в обеспечении безопасности государства : сборник докладов междунар. науч.-практ. конф. (Алматы, март 2013 г.) / Академия Погран. службы КНБ РК. – Алматы, 2013. – С. 239–242.

12. **Сніца, Т. Є.** До питання розвитку полікультурної компетентності курсантів академії / Т. Є. Сніца // Освітньо-наукове забезпечення діяльності правоохоронних органів і військових формувань України : тези VI Всеукр. наук.-практ. конф. [Серія : психолого-педагогічні й філологічні науки], (Хмельницький, 15 лист. 2013 р.) / Нац. акад. Держ. прикордон. служби України ім. Б. Хмельницького. – Хмельницький : Вид-во НАДПСУ, 2013. – С. 529–531.

13. **Сніца, Т. Є.** Толерантність як невід'ємна складова полікультурної особистості / Т. Є. Сніца / Вища освіта України у контексті інтеграції до європейського освітнього простору : тези VII Міжнар. наук.-практ. конф. [Серія : психолого-педагогічні науки], (Київ, 28–30 лист. 2013 р.) / Східноєвропейський інститут психології ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький ун-т ім. Григорія Сковороди». – К. : Вид-во Гнозис, 2013. – С. 373–380.

14. **Сніца, Т. Є.** Полікультурна освіта у рамках професійної підготовки офіцерів Державної прикордонної служби України / Т. Є. Сніца // Освітньо-наукове забезпечення діяльності правоохоронних органів і військових формувань України : тези VII Всеукр. наук.-практ. конф. [Серія : психолого-педагогічні й філологічні науки], (Хмельницький, 21 лист. 2014 р.) / Нац. акад. Держ. прикордон. служби України ім. Б. Хмельницького. – Хмельницький : Вид-во НАДПСУ, 2014. – С. 255–256.

15. **Сніца, Т. Є.** Формування полікультурної особистості засобами іноземної мови / Т. Є. Сніца // Сучасна наука XXI століття : матеріали XI Міжнар. наук. інтернет-конф. (Київ, 10–12 черв. 2015 р.). – К. : Вид-во «ТК Меганом», 2015. – С. 112–118.

16. **Сніца, Т. Є.** Зміст полікультурної компетентності майбутнього офіцера-прикордонника / Т. Є. Сніца // Освітньо-наукове забезпечення діяльності правоохоронних органів і військових формувань України : тези VIII Всеукр. наук.-практ. конф. [Серія : психолого-педагогічні й філологічні науки], (Хмельницький, 10 груд. 2015 р.) / Нац. акад. Держ. прикордон. служби України ім. Б. Хмельницького. – Хмельницький : Вид-во НАДПСУ, 2015. – С. 442.

17. **Snitsa, T.** The peculiarities of pedagogic conditions for polycultural competence formation of future border guard officers / T. Snitsa // Areas of scientific thought. – 2015–2016. Pedagogical sciences : Materials of the XII scientific and practical conference (Sheffield, December 30, 2015 – January 7, 2016). – Sheffield : Science and education LTD, 2015–2016. – P. 77–80.

18. **Сніца, Т. Є.** Полікультурність як невід’ємна складова професійної готовності офіцера-прикордонника / Т. Є. Сніца // Спільні дії військових формувань і правоохоронних органів держави: проблеми та перспективи : зб. тез доп. Третьої Всеукр. наук.-практ. конф. (Одеса, 22–23 вер. 2016 р.) / Військова академія. – Одеса, 2016. – С. 317.

19. **Сніца, Т. Є.** До питання визначення стану сформованості полікультурної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників / Т. Є. Сніца // Освітньо-наукове забезпечення діяльності правоохоронних органів і військових формувань України : тези ІХ Всеукр. наук.-практ. конф. [Серія : психолого-педагогічні й філологічні науки], (Хмельницький, 8 груд. 2016 р.) / Нац. акад. Держ. прикордон. служби України ім. Б. Хмельницького. – Хмельницький : Вид-во НАДПСУ, 2016. – С. 482.

Опубліковані праці, які додатково відображають наукові результати

20. **Сніца, Т. Є.** Іноземна мова як засіб формування полікультурної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників / Т. Є. Сніца // Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет ім. Григорія Сковороди» / відпов. ред. І. П. Маноха. – К. : Вид-во «Гнозис», 2013. – Додаток 1 до Вип. 29. Том V : тематичний випуск «Міжнародні Челпанівські психолого-педагогічні читання». – С. 536–541.

21. **Сніца Т. Є.** Психолого-педагогічні аспекти полікультурної компетентності в системі освіти / Т. Є. Сніца // Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет ім. Григорія Сковороди» / відпов. ред. І. П. Маноха. – К. : Вид-во «Гнозис», 2014. – Додаток 2 до Вип. 35 : тематичний випуск «Проблеми емпіричних досліджень у психології». – Вип. 11. – С. 406–411.

АНОТАЦІЇ

Сніца Т. Є. Формування полікультурної компетентності майбутніх офіцерів Державної прикордонної служби України. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук зі спеціальності 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти. – Національна академія Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького, Хмельницький, 2017.

Дисертацію присвячено дослідженню проблеми формування полікультурної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників у процесі фахової підготовки. У роботі розкрито сутність, особливості змісту і структуру полікультурної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників, визначено критерії та показники, охарактеризовано рівні її сформованості. З метою ефективного формування цієї компетентності обґрунтовано педагогічні умови та експериментально перевірено їх ефективність. Ці умови передбачають реалізацію в освітньому процесі вищого військового навчального закладу основних положень теорії полікультурної освіти, формування у курсантів ціннісного ставлення до культурного різноманіття та інтересу до міжкультурної взаємодії, використання активних методів навчання та технологій полікультурної освіти, організацію освітнього процесу на основі ціннісно-

рефлексивної взаємодії з урахуванням положень компетентнісного та особистісного підходів. За результатами дослідження розроблено методичні рекомендації науково-педагогічному складу щодо формування полікультурної компетентності майбутніх офіцерів Державної прикордонної служби України.

Ключові слова: полікультурна компетентність, майбутні офіцери-прикордонники, формування, педагогічні умови, методичні рекомендації.

Сница Т. Е. Формирование поликультурной компетентности будущих офицеров Государственной пограничной службы Украины. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.04 – теория и методика профессионального образования. – Национальная академия Государственной пограничной службы Украины имени Богдана Хмельницкого, Хмельницкий, 2017.

Диссертация посвящена исследованию проблемы формирования поликультурной компетентности будущих офицеров-пограничников в процессе профессиональной подготовки. В работе раскрыта сущность, особенности содержания и структура поликультурной компетентности будущих офицеров-пограничников, определены критерии и показатели, охарактеризованы уровни ее сформированности. С целью эффективного формирования этой компетентности обоснованы педагогические условия и экспериментально проверено их эффективность. Эти условия предусматривают реализацию в образовательном процессе высшего военного учебного заведения основных положений теории поликультурного образования, формирование у курсантов ценностного отношения к культурному разнообразию и интереса к межкультурному взаимодействию, использование активных методов обучения и технологий поликультурного образования, организацию образовательного процесса на основе ценностно-рефлексивного взаимодействия с учетом положений компетентностного и личностного подходов. По результатам исследования разработаны методические рекомендации научно-педагогическому составу по формированию поликультурной компетентности будущих офицеров Государственной пограничной службы Украины.

Ключевые слова: поликультурная компетентность, будущие офицеры-пограничники, формирование, педагогические условия, методические рекомендации.

Snitsa T. Ye. Polycultural competence formation to future officers of the State Border Guard Service of Ukraine. – Manuscript Copyright.

The thesis is for obtaining the scientific degree of the candidate of pedagogical sciences in speciality 13.00.04 – theory and methods of professional education. – The National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine named after Bohdan Khmelnytskyi, Khmelnytskyi, 2017.

The dissertation deals with the problem of polycultural competence formation to future border guard officers in the process of their professional training. The urgent need for the formation of polycultural competence to future border guard officers is

proved by the realities of modern world and the development of relations between states, organizations and agencies. Based on generalization of modern approaches to the interpretation of this component of professional readiness it is determined that polycultural competence of a future border guard officer is a personal and professional formation characterized by the ability to interact in the process of intercultural contacts while performing professional duties of the state border protection, to accept and understand the values and world perception systems of representatives of other countries and nationalities, to communicate with citizens crossing the state border on the basis of tolerance and mutual respect. The essence of polycultural competence includes knowledge (about the phenomenon of culture and intercultural communication features), skills (to use theoretical knowledge in polycultural environment, ability to understand different fields of social and professional life, to predict the consequences of decisions), professional and personal qualities necessary for border guards to perform their duties in professional situations of intercultural interaction.

The criteria and indicators are determined; the levels of already-formed polycultural competence to future border guard officers are characterized. In order to form the mentioned phenomenon there have been reasoned and experimentally tested the pedagogical conditions: the implementation into the educational process of the main provisions of the theory of polycultural education; formation of valuable attitude to cultural diversity and intercultural interest; the use of active methods and technologies of polycultural education in the educational process; organization of educational process on the basis of valuable and reflexive interaction based on the provisions of competent and personal approaches.

Methodological recommendations on polycultural competence formation of future officers of the State Border Guard Service of Ukraine have been developed according to the results of experimental investigations.

The scientific and pedagogical staff is recommended to acquaint the cadets with the essence of the Council of Europe and European Union activities; with the content of international documents on human rights which regulate the relations between peoples and enable to take effective measures to resolve potential ethnic conflicts. It is also recommended to use interactive methods of teaching in order to develop cognitive activity, the ability to organize logic statements, arguments, to make conclusions; to create the positive psychological atmosphere of openness, goodwill, cooperation and mutual assistance at the lessons with friendly and tolerant attitude towards others; to use communicative approach and to train cadets' speech, intonation, voice tone, facial expressions and gestures; to teach the participants of communication to organize their interpersonal area; to use both dialogical and monologue forms of expression; to nurture patriotism and sense of national consciousness as the main elements of the educational process.

Key words: polycultural competence, future border guard officers, formation, pedagogical conditions, methodological recommendations.